

3

स्व THE SELF

3.1 स्व - सादरीकरण

- (अ) स्व-इतरांनी आपले वर्तन अचूक भाकीत करणे.
(ब) स्व-सादरीकरण युक्त्या

3.2 वैयक्तिक प्रोळख विरुद्ध सामाजिक ओळख

- (अ) मला वाटते की मी सामाजिक संबंधावर अवलंबून आहे.
(ब) मी जो दुसऱ्यांच्या वागण्यावर अवलंबून आहे.

3.3 स्व-आदर

- (अ) स्व-आदराचे मापन
(ब) स्थलांतर स्व-आदरावर कसा परिणाम करते ?
(क) स्त्री-पुरुष यांच्या स्व-आदर पातळीमध्ये फरक आढळतो.

3.1

प्रास्ताविक

समाजात जीवन जगत असताना तुम्ही कोण आहात, कसे आहात, हे पाहून लोक तुमच्याबरोबर वागतात. तुम्ही कसे आहात ? असा प्रश्न विचारल्यानंतर मी बुद्धिमान आहे, मी खूप सुंदर आहे, मी प्रामाणिक आहे, मी मित्र जोडणारा आहे अशी वेगवेगळी उत्तरे मिळतात. या इतरांच्या आधारे तुम्ही तुमच्या 'स्व' बाबत बोलत असता. अलीकडे सोशल मीडियाचा मोठ्या प्रमाणात तरुण पिढी वापर करत आहे. सेवानिवृत्त झालेल्या लोकांना मोठ्या प्रमाणात फावला वेळ मिळतो. हे लोकसुद्धा सोशल मीडियाकडे आकर्षित होत आहेत.

आपण फेसबुकचा वापर करतो. फेसबुकवर वेगवेगळी माहिती प्रसारित करतो. आपण स्वतःची एक ओळखच निर्माण करतो. फेसबुक हे आपली माहिती इतरांना पोहोचविण्याचे साधन आहे. या आधारे आपण आपल्या राजकीय, सामाजिक, धार्मिक व शैक्षणिक कार्याविषयी माहिती प्रसारित करतो. आपल्या छायाचित्रातून आपण कोठे, केंव्हा, कोणाच्या सान्निध्यात, कोणाच्या कार्यक्रमास उपस्थित होतो हे जाहीर करतो. त्या कार्यक्रमासंबंधी आपल्याला मित्राचे, मित्रांच्या मित्राचे अभिप्राय येऊ शकतात. त्यातून स्वतःचे काम कसे सुरू आहे, त्याचे प्रतिबिंब समाजात कसे उमटत आहे हे कळते. आपण आपल्या 'स्व'ची समाजात चांगली प्रतिक्रिया उमटवितो. चुकीची व समाजहितास बाधा येईल, समाजात वादंग निर्माण होईल अशी पोस्ट टाकली तर तिचे वाईट परिणाम होतात. आपण आपल्या 'स्व'ची चांगलीच प्रतिमा ठेवण्याचा प्रयत्न करायला हवा. येथे फेसबुकचा दुरुपयोगसुद्धा होऊ शकतो; तो मात्र होऊ नये.

प्रत्येक व्यक्तीचे वर्तन, तिला आलेले अनुभव, तिच्या क्रिया-प्रतिक्रिया, अभिवृत्ती, अभिरुची वेगवेगळ्या असतात. व्यक्तीचे स्वतःविषयीचे स्व-संवेदन, समाजाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन, समाजाचा व्यक्तीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन यातून 'स्व' संकल्पना आकार घेते.

'स्व' ची व्याख्या :

- "इतरांच्या आपल्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन त्याच्याशी होणाऱ्या आंतरक्रियांच्या संदर्भात स्वतःकडे पाहण्याचा व्यक्तीचा दृष्टिकोन म्हणजे 'स्व' होय."
- किम्बॉल यंग (1960)
- "स्व-संकल्पना ही बहुघटकीय रचनेने बनलेली आहे. यावरून स्वतःबद्दलच्या विश्वासाचे किंवा श्रद्धांचे संपटित संकलन म्हणजे 'स्व-संकल्पना' होय."
- मिशेल आणि मोर्फ (2003)

"The self-concept is an organized collection of beliefs about the self."

- "स्व-संकल्पना म्हणजे व्यक्तीच्या स्वतःबद्दलच्या सुसंघटित भावना व समजुती यांचा आकृतिबंध होय."
- बॅरॉन व बायरन (1998)

3.1 स्व - सादरीकरण SELF PRESENTATION

व्यक्ती इतरांसोबत असते तेव्हा कशी वागते, एकटी असताना कशी वागते यामध्ये फरक पडतो का ? जगासमोर आपली प्रतिमा चांगली दिसावी असे व्यक्तीला वाटत असते म्हणून व्यक्ती इतरांपुढे आपली चांगली प्रतिमा ठेवते. सतत खोटी व चुकीची प्रतिमा इतरांसमोर ठेवणे घातक असते.

व्यक्तीची स्वतःबद्दलची चांगली प्रतिमा स्वतःपुढे व इतरांपुढे ठेवण्याची वृत्ती म्हणजे स्व-सादरीकरण होय (मायर्स, 1999).

स्व-सादरीकरण म्हणजे वेगवेगळ्या सामाजिक संदर्भात स्वतःचे व्यवस्थापन करणे होय.

इतर लोक वेगवेगळ्या सामाजिक प्रसंगामध्ये आपल्याबद्दल काय बोलतात, आपण कोणाशी तुलना करतात, आपल्याकडे कसे पाहतात याला स्व-सादरीकरणात महत्त्व आहे.

शेक्सपिअर या जगप्रसिद्ध नाटककाराने 'ऑज यू लाईक इट' या नाटकामध्ये जगाच्या रंगमंचावर सर्व स्त्री आणि पुरुष वेगवेगळी भूमिका पार पाडत असतात हे स्पष्ट केले आहे. प्रत्येक व्यक्तीला तिच्या 'स्व' चे सादरीकरण करताना कोणाचा पिता, कोणाचा पती, कोणाचा बाप तर कोणाचा मुलगा अशा प्रकारे प्रसंगानुरूप वागावे लागते.

(अ) स्व-इतरांनी आपले वर्तन अचूक भाकीत करणे.

(Self - Other Accuracy in Predicting Our Behaviour)

आपल्या 'स्व' वरून इतरांना आपण कसे आहोत किंवा कसे वर्तन करू याचे भाकीत अचूक करता येते. एखादी व्यक्ती का महत्त्वाची आहे, तिचा कसा उपयोग होतो, तिच्याचा चांगले संबंध का ठेवायचे हे आपल्याला कळते. आपल्या भावभावना, आकांक्षा, ध्येय, उद्देश यांचा समावेश आपल्या मानसिक अवस्थेत होतो. आपण आपल्या भावभावना, इच्छा, आकांक्षा, ध्येय यावर नियंत्रण अथवा ताबा मिळवू शकतो. आपणच आपल्या मानसिक अवस्थेवर नियंत्रण मिळवू शकतो असे आढळले आहे. (प्रोनिन आणि क्रूगर, 2007; विल्सन व डन्न, 2004).

आपल्याकडे अनेक गुण असतात. त्यातील चांगला गुण कोणता हे आपणास ठाऊक असते. तो इतरांना ठाऊक असेलच असे नाही. आपल्याविषयी इतरांच्या मनात चुकीची माहिती असू शकते (चेबर्स, एन्ली, सॅवीट रकी आणि विन्डस्किल, 2008).

बरेच लोक ठामपणे असा विश्वास व्यक्त करतात की ते स्वतःला इतरांपेक्षा चांगले ओळखू शकतात. यामधील काही लोक असा दावा दाखल करू शकतात की ते काही लोकांना चांगले ओळखतात की जे त्या लोकांनाही ठाऊक नसते (प्रोनिन आणि क्रूगर, सविटस्क आणि रॉस, 2001).

आपले अगदी जवळचे कोण-कोण आहेत हे स्वतः समजून घेतल्याशिवाय कळत नाही. दुसरे आपल्याशी कसे वागतात हे त्याच्या वर्तनावरून लक्षात येते. स्व-निवेदनानून व्यक्ती स्वतःबद्दलची माहिती बिनचूक देऊ शकते. आपण काही प्रसंगी कसे वर्तन करतो हे सुद्धा महत्त्वाचे आहे. उदाहरणार्थ, शेअरली ही कोणत्याच कार्यक्रमासाठी वेळेत पोहोचत नाही. तिला कमीतकमी अर्धा तास उशीर होतो. हे इतरांना जेव्हा समजते तेव्हा ती नेहमी वेळानेच येणारी (लेटकमर) आहे असे तिच्याबद्दल चित्र तयार होते. पण याविषयी शेअरली म्हणते पण अन्य कारणांमुळे तिला उशीर होतो. तिला काही अडथळे येतात. अशा प्रसंगी ती वेळेच्या बाबतीत काटेकोर नाही असे म्हणता येत नाही.

आपण आपले स्वतःचे वर्तन इतरांपेक्षा अधिक भाकीत करतो (व्हिदरे व मेह्ल, 2008). स्व-निवेदनाचा व वर्तन वारंवारिता शोधण्याचा मार्ग सांगितला तेव्हा वरील निष्कर्ष आढळला. आपण स्व-सादरीकरण करताना कसे वागतो हेही महत्त्वाचे आहे. आवडती व्यक्ती घरी आली की आपण अगदी तिच्यासाठी असे काही वर्तन करतो, तिची उठ-बस उत्तम ठेवतो. पण नावडती व्यक्ती आली की वागण्यात फरक पडतो. दैनंदिन जीवनात असे अनेक प्रसंग येतात. उदाहरणार्थ, विवाहाचे, समारंभाचे प्रसंग. तेव्हा स्व-सादरीकरण लक्षात येते, लोक नेहमी स्व-सादरीकरण करताना पक्षपातीपणाने वागतात. हा पक्षपातीपणा कशाबाबत असतो याचे उत्तर बोल्लोच, रॉजर्स व झिरे (2015) यांनी दिले आहे. या बाबतीत एका संशोधनात सहभागी झालेल्या व्यक्तींना हव्याहव्याशा वाटणाऱ्या दहा गुणांना क्रमांक देण्यास सांगितले. (उदाहरणार्थ, बहिर्मुखी, उदार, परावलंबी, बुद्धिमान, विनोदी आणि शारीरिक सौंदर्य). समान गुणधर्मानुसार सहभागी झालेल्या व्यक्तींच्या जोड्या बनविल्या. चार दिवसांनंतर सहभागी झालेल्या व्यक्तींनी गुणांच्या क्रमाविषयी पक्षपातीपणा केला का, याबाबत विचारले तेव्हा अक्षरशः सर्वांनी गुणविशेषाच्या बाबतीत पक्षपातीपणा केलेला आढळला. मग तो सकारात्मक अथवा नकारात्मक असेल. काही जणांनी आपल्याकडे सकारात्मक गुण नसताना असल्याचे सांगितले होते. यामधील ज्या दोन व्यक्तींचे गुण समान तोलामोलाचे बनविले होते त्यांच्यामध्ये नंतर काही प्रमाणात पत्रव्यवहार, संभाषण झाल्याचे आढळले. लोकांना समजलेला त्यांचा कल आणि त्यांनी केलेले स्वतःचे मूल्यमापन यात संबंध आढळतो. आपल्या संदर्भात अगदी तंतोतंत भाकीत आपणच इतरांपेक्षा अधिक चांगले करतो.

(ब) स्व-सादरीकरण युक्त्या (Self - Presentation Tactics)

आपण एखाद्या कार्यक्रमास जातो तेव्हा स्वतः प्रसंगानुरूप पोशाख, दागदागिने घालतो. विशेषतः भारतीय स्त्रिया विवाहप्रसंगी आपल्याकडे जेवढे काही दागिने असतात ते परिधान करून स्वतःला कौशल्यपूर्णरीत्या सादर करतात. आपण इतरांवर प्रभाव टाकण्यासाठी वेगवेगळ्या युक्त्या लढवत असतो. आपण आपल्या 'स्व'चे प्रमोशन करतो.

झी मराठी वाहिनीवर 'चला हवा येऊ द्या' या कार्यक्रमात वेगवेगळ्या चित्रपटांचे प्रमोशन करून त्या चित्रपटांचा व कलाकारांचा लोकमनावर प्रभावच टाकला जातो. 'स्व' सादर करताना आपल्यातील चांगले गुण ओळखून त्याचा कौशल्याने वापर केला जातो. जर आपली ओळख हुशार म्हणून छाप पाडून घ्यावी असे वाटत असेल तर आपण 'बुद्धिमत्ता' या घटकाचा योग्य वापर करतो. आपल्याला परीक्षेत कोणती ग्रेड मिळाली, आपणास प्राप्त झालेले पुरस्कार, मिळालेली बक्षिसे, बहुमान, पदव्या याबद्दल इतरांना सांगतो. अलीकडे मिळालेली स्मृतिचिन्हे कपाटात दिसतील अशी ठेवतो व आपल्या हुशारीचे दर्शन घडवितो.

जर इतरांना आपण विनोदी उबदार वाटावे असे वाटत असेल तर आपण इतरांना विनोदी चुटके सांगतो. आपण केलेल्या पाठ्या, लुटलेला आनंद याविषयी बोलतो. आपण कसे चांगले आहेत हे इतरांना वेगवेगळ्या मार्गाने सांगतो. आपण जे सांगतो ते इतरांना पटते. बरेच लोक स्वतःबद्दल बरेच चांगले सांगतात. त्या आधारे स्व-प्रतिमा चांगली बनविण्यात यशस्वी होतात. एखाद्याला आपल्यामुळे कशी नोकरी मिळाली, बढती मिळाली, आपण असल्यामुळे एखादे काम कसे लवकर झाले हे लोक अनेकदा सांगत असतात. याउलट, काही लोक धोडसेच सहकार्य करतात, पण खूप मोठे बोलतात. असे लोक इतरांच्या लक्षात येतात.

आपण इतर लोकांनी आपल्या दृष्टिकोनानुसार त्यांनी वागावे अशासाठी प्रयत्न करत असतो. आपण आपल्या मित्राने आपल्या दृष्टिकोनानुसार वागावे, विचार करावा असे वाटते. राजकारणामध्ये जेव्हा वेगवेगळ्या पक्षांचे लोक एकत्र येतात तेव्हा सर्वांचा मिळून एक नव दृष्टिकोन ठरतो. राजकारणात अनेक वाटाघाटी केल्या जातात. इतरांनी आपल्या मताशी सहमती दर्शवावी असे वाटते. वसतिगृहात राहणारे विद्यार्थी आपल्या रूममेटवर आपल्या विचारांचा, वागण्याचा, चांगल्या सवयीचा, आपल्याला मिळालेल्या ग्रेडचा प्रभाव टाकण्याचा प्रयत्न करतात. तसेच आपल्या प्रेमळ व विनोदी स्वभावाचा प्रभाव टाकण्याचा प्रयत्न केला जातो. काही विद्यार्थी मौजमजा करत नाहीत. अभ्यासावर लक्ष केंद्रित करतात. अशा विद्यार्थ्यांमार्फत इतर विद्यार्थ्यांवर चांगल्या वर्तनाचा दृष्टिकोन बिंबविण्याचा प्रयत्न केला जातो. वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांचा एकमेकांवर वर्तनात्मक प्रभाव आढळतो. विद्यार्थी आपल्या मित्रांविषयी माहिती इतरांना देऊ शकतात आणि घेऊही शकतात.

आपली स्वतःची प्रचिती इतरांना चांगली यावी असे सर्वांना वाटते. स्व-प्रचिती दृष्टिकोनानुसार आपल्या असे लक्षात येते की, समाजातील इतर लोकांनी आपल्याशी जवळीकतेने राहावे, आपण जे आपल्याला चांगल्या चष्म्यातून पाहतो तसे इतरांनीही पाहावे. जरी आपल्याबाबत नकारात्मक माहिती मिळाली असेल तर ती मान्य करू नये. आपणास जसे वाटते त्या दृष्टिकोनातूनच पाहावे (स्वैन व मिसोन, 2010) असे एकंदरीत आढळते.

समजा, तुम्हाला खात्री वाटते की आपल्याकडे अॅथलेटिकची क्षमता कमी आहे, आपण लाजाळू आहे, आपण गणितीय क्षमतेत पण कमी आहोत यामुळे तुमचे इतरांकडून नकारात्मक मूल्यमापन केले जाते. पण तुम्हाला मात्र अॅथलेट स्टार, बॅटिर्मुखी, गणित प्रावीण्य आहोत असे वाटत असेल तर तसे इतरांनीही समजावे अशी अपेक्षा असते. धोडक्यात, आपल्याकडे जे गुण नाहीत ते आहेत असे इतरांनी समजावे असे आपणास वाटते. हे धोकादायक असते. त्यामुळे 'स्व' मध्ये सुधारणा होत नाहीत. जे लोक खूप आकर्षक नसतात किंवा ज्या लोकांना आपल्या आकर्षकतेची भीती असते असे लोक आपल्याजवळ असलेल्या व्यक्तींची प्रशंसा किंवा स्तुती करत नाहीत.

आपण नेहमी अनुकूल असेच स्व-सादरीकरण करून दुसऱ्याकडून आपल्याबद्दल सकारात्मक आदर तयार करण्याचा प्रयत्न करतो. आपल्याला नेहमी असे वाटते की, इतरांनी आपल्याला मान-सन्मान द्यावा (टेलर व ब्लॅंडर, 2000). एखाद्या कार्यक्रमाच्या निमित्ताने आपण वरिष्ठ अधिकाऱ्यांसमोर भाषण करतो तेव्हा आपल्याला त्या वरिष्ठ अधिकाऱ्याबद्दल खूप आदर आहे. त्याच्यामुळेच मी मोठा झालो असे बोलतात. यातून स्व-आदर वाढवावयाचा प्रयत्न असतो. एखाद्या व्यक्तीचा सत्कार ठेवला असेल; कारण त्या व्यक्तीने एखाद्या खेळात उत्तम कामगिरी केली असेल तेव्हा आपल्यालाही या खेळाबद्दल माहिती आहे असे म्हणून वेगळी छाप टाकण्याचा प्रयत्न केला जातो.

आपण आपल्यापेक्षा वरिष्ठ असलेल्या व्यक्तीचे पाय धरतो, तिच्याविषयी खूप कौतुकाचे बोल बोलतो, वरिष्ठांसमोर खूप नम्रतेचा आव आणतो, वरिष्ठांबद्दल खूप आदर असल्याचे वर्तनातून दाखवितो, त्यांचे आपणावर उपकार आहेत हे सांगतो, त्यांची स्तुती करतो. पण असे वागणे संशयास्पद वाटते. ही व्यक्ती एवढी का स्तुती करत असावी याविषयी अनेक तर्क-वितर्क लावले जातात. अशा वर्तनाविषयी शंका येते (होनक, 1999). कधी-कधी चतुर अधिकाऱ्यांच्या हे लक्षात येऊन त्याचा उलटा परिणाम होतो. लोकांना आपल्या पात्रतेविषयी शंका येऊ लागतात.

स्व-सादरीकरण नेहमी पूर्णपणे प्रामाणिक नसते. लोक स्व-सादरीकरण अगदी कौशल्याने करतात. महाविद्यालयीन विद्यार्थी दैनंदिन जीवनात रोज दिवसातून दोन वेळा इतरांबरोबर खोटे बोलतात (कशाय व डी पावलो, 1996). मुलांचे हे खोटे बोलणे दुसऱ्याला संरक्षण देण्यासाठी, दुसऱ्याची बाजू घेण्यासाठी तसेच स्वतःच्या हितासाठी असते. नेहमी खोटे बोलणारे लोक लोकप्रिय असतात. संशोधनातून असे दिसून आले की, जे लोक स्वतःला इंटरनेटमार्फत सादर करतात ते लोक अधिक प्रामाणिक असतात असे इल्लिसन, हिनो आणि गिब्ज (2006) यांना आढळले आहे. लोक इतरांच्या अपेक्षा कोणकोणत्या आहेत त्यानुसार स्व-सादरीकरण करून समतोल साधतात. लोक इंटरनेटवर खऱ्या स्व-पेवजी आदर्श स्व-चे सादरीकरण करतात. राजकारणामध्ये पुढारी लोकांच्या नेमक्या अपेक्षांचा अभ्यास करून स्वतःला सादर करतात.

आकृती क्र. 3.1 : आदर्श स्व व प्रत्यक्ष स्व-ची तुलना करता येथे आपला आदर्श व आरशात दाखविलेल्या आकृतीसारखा असावा असे वाटते.

वरील आकृतीत आपणास कशा प्रकारचा 'स्व' हवा आहे याचे प्रतिबिंब पाहिले जाते. आपल्याला जसा स्व हवा तसा सादर केला जातो व त्या आधारे स्वतःचे मूल बाढविले जाते. वेगवेगळ्या चित्रपटात अभिनेत्रीने व अभिनेत्याने परिधान केलेले पोशाखासारखा पोशाख घेणे, अभिनेत्यासारखी किंवा स्टार खेळाडूसारखी हेअरस्टाईल करणे त्या आधारे स्व-चे सादरीकरण केले जाते.

ऑनलाइन असताना आपण जे स्टेटस लावतो ते कोणी बघावेत व कोणी बघू नयेत ते माहिती ठरावीक लोकांपुरतीच मर्यादित ठेवली जाते. एखादी माहिती किती खरी व किती खोटी हे इतर लोक ओळखू शकतात. काही लोकांना प्रसिद्ध व्यक्तीच्या सान्निध्यात नेहमीत राहण्याचा छंद असतो. अशा वेळी ते लोक प्रसिद्ध व्यक्तीबरोबर फोटो काढून तो प्रसारित करतात. दिवसभर असा उद्योग करणारे काही लोक असतात. त्याचा प्रभाव नकारात्मकसुद्धा पडू शकतो. ती माहिती किती खरी किंवा खोटी हे लोकांना कळते असे क्लिससॅन्स गोसॅलिंग व ग्राहम (2012) यांना आढळले आहे.

3.2 वैयक्तिक ओळख विरुद्ध सामाजिक ओळख

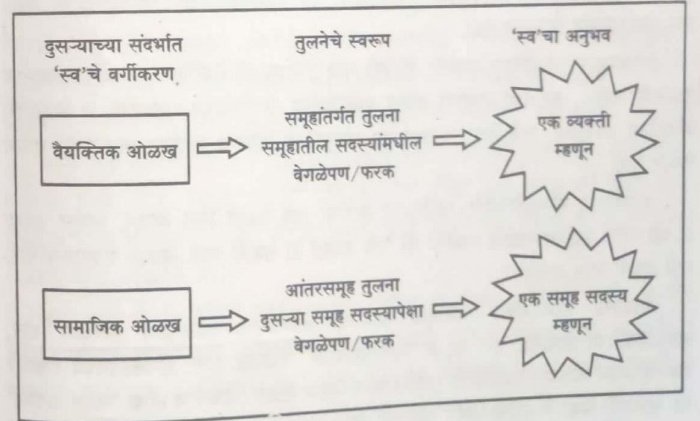
PERSONAL IDENTITY VERSUS SOCIAL IDENTITY

आपली वैयक्तिक पातळीवर आणि सामाजिक पातळीवर अशी विविध प्रकारची ओळख असते. या ओळखीचा आपल्या वर्तनावर परिणाम होतो. आपल्या वैयक्तिक व सामाजिक ओळखीमध्ये सातत्य दिसून येते. एक व्यक्ती म्हणून आपल्या स्व-ची ओळख वेगळी असू शकते. सभोवतालच्या भौतिक आणि सामाजिक परिवेशापेक्षा आपण स्वतः कोणत्या

बाबतीत व किती प्रमाणात भिन्न आहे हे वेगळेपण म्हणजे वैयक्तिक स्व होय. स्वतःकडे एक वस्तू किंवा उद्दीपक म्हणून तटस्थपणे पाहण्याची क्षमता वैयक्तिक 'स्व' मध्ये असते. आपल्या आवडीनिवडी, अभिवृत्ती, गुण, उणिवा याची ओळख असणे म्हणजे वैयक्तिक स्व ओळख होय. दैनंदिन जीवनात काही लोक म्हणतात, मी माझेच खरे करणार, कोणाचेही ऐकणार नाही. यातून 'स्व' ओळख घडत असते.

आपण ज्या समाजामध्ये राहतो त्या समाजाचा आपल्या जडणघडणीमध्ये मोठा वाटा असतो. आपली सामाजिक ओळख ही ज्या त्या सामाजिक संदर्भानुसार ठरत असते किंवा सामाजिक संदर्भावर अवलंबून असते. प्रत्येक समाजाची एक संस्कृती असते. त्या संस्कृतीचे काही मूर्त व अमूर्त असे घटक असतात. त्या सांस्कृतिक घटकांचा व्यक्तीच्या विचारांवर व वर्तनावर परिणाम होतो. भारतीयांचा स्व हा वैयक्तिक घटक आहे. पण प्रामुख्याने तो सामाजिक घटकांमुळे प्रभावित होतो.

सामाजिक स्व-ओळखीवर आपल्या धर्माचा, लिंगाचा, कुटुंबाचा, जातीचा, वर्गाचा, वंशाचा, बहुसंख्याक आहोत की अल्पसंख्याक आहोत, आपली भाषा, धर्म, परिसर यांचा हळुवार परिणाम होत असतो. हे सर्व घटक मिळून आपल्या सभोवतालचे विश्व तयार होते. त्यानुसार आपण साद-प्रतिसाद देत असतो. व्यक्तीचा धर्म आणि जात ठरावीक प्रसंगी मुख्य भूमिका बजावतात. त्यानुसार जगण्याच्या सीमा निश्चित होतात. त्यानुसार आपण समूहांतर्गत तुलना करून जगत असतो. हे आकृती क्र. 3.2 मध्ये दाखविले आहे.

आकृती क्र. 3.2 : वैयक्तिक ओळख विरुद्ध सामाजिक ओळख सातत्य

(अ) मला वाटते की मी सामाजिक संबंधावर अवलंबून आहे.

(Who I Think I am Depends on the Social Context)

आपण कोणत्या सामाजिक जीवनात राहतो त्यावर आपण अवलंबून असतो. आपण कोण आहोत ? कुठले ? कोणती भाषा बोलतो ? पेहराव कसा आहे ? अलंकार कोणते परिधान केले आहेत ? या सर्व गोष्टींवरून एखादी व्यक्ती कोण आहे हे लक्षात येते. आपणास कोणत्या प्रसंगी कोणते प्रश्न विचारले जातात त्यानुसार आपण उत्तरे देतो. याचा अभ्यास मेनडोझा, डेनटॉन, आयुड्यूक, मिशेल शोदा व टेस्टा (2001) यांनी केला. या अभ्यासातील सहभागी व्यक्तींना वाक्यपूर्ती चाचण्या दोन प्रकारच्या दिल्या. त्या चाचणीमध्ये असे विधान होते की, "मी व्यक्ती" आहे. अशा प्रश्नांना प्राथमिक स्वरूपात दिलेली उत्तरे आढळली. ही उत्तरे वैश्विक वर्णन करणारी होती. उदा., मी महत्वाकांक्षी व्यक्ती आहे. नंतर या प्रश्नात थोडा बदल केला. उदा. "मी जेव्हा" असे विधान पूर्ण करण्यास दिले तेव्हा असे उत्तर मिळाले की, मी महत्वाकांक्षी व्यक्ती आहे की जेव्हा प्रोफेसर मला आव्हान देतात.

व्यक्ती आपल्या वर्तनाचा ठसा आपापल्या पद्धतीने उमटवितात. व्यक्ती वर्तन करताना वैयक्तिक स्व-वरच भर देतात आणि आपण कसे वेगळे आहोत हे दाखवितात. व्यक्ती आपल्या एकत्रितपणावर भर देतात.

सामाजिकतेचा प्रभाव अनेक गोष्टींवर दिसून येतो. ट्वेनगे, अबेबे आणि कॅम्पबेल (2010) यांनी सन 1980 ते 2007 मध्ये जन्माला आलेल्या मुलांची नावे कशी ठेवली आहेत याचा अभ्यास केला. तेव्हा मुलांची सर्वसामान्य नावे ठेवलेली नाहीत. नावातील हा बदल सन 1980 पासून आढळून येतो.

आपल्या भारतीयांमध्ये मुलांची, मुलींची नावे ठेवताना ती वैयक्तिक, व्यक्तिमत्त्वानुसार ठेवलेली नाहीत, तर त्या नावाचा संबंध समाजातील वेगवेगळ्या घटकांशी व समूहाशी जोडलेला आढळतो. नावे ठेवताना आपल्या संस्कृतीची ओळख नावातून करण्याचा प्रयत्न दिसून येतो.

आपापल्या संस्कृतीनुसार, धर्मानुसार मुलांची नावे ठेवली जात आहेत. म्हणून सध्या टी.व्ही.वरील मालिकांमधील पात्रांची जी नावे आहेत ती ठेवली जात आहेत. महापुरुषांचीही नावे ठेवली जात आहेत.

आपल्या सामाजिक संदर्भांमुळे आपल्या सामाजिक ओळखीचे संरक्षण होते. सामाजिकतेचा आपल्या 'स्व' वर व 'व्यक्तिमत्त्वावर' परिणाम होतो. हाँगकाँगमध्ये राहणारे स्व-चे वर्णन करताना व्यक्तिगत गुणविशेषांना महत्त्व देतात. चायनीज लोक 'समूह सदस्य' या नात्याने 'स्व' विषयीचे वर्णन करतात. लोक आपल्या प्राथमिक समूहाच्या अनुषंगाने स्व-चे वर्णन करतात.

स्व-भिन्नतेवरील भावनिक परिणाम (Emotional Consequences when Choices are made by Difference Selves) :

आपण एखादी वस्तू खरेदी करताना ती वस्तू खरेदी केल्यानंतर, घरी आणल्यानंतर त्या वस्तूच्या संदर्भात आपल्याला स्वतःला काय वाटते याचा आपण अभ्यास करू शकतो. वस्तू खरेदी करताना आपल्याला जे काही वाटते ते वस्तू खरेदी करून घरी आणल्यानंतर तसेच वाटेल असे नाही. काही वेळा आपण एखादी वस्तू घेतो, पण घरी येऊन ती वस्तू घेतली ही आपली चूक असेही वाटते.

बरेच महाविद्यालयीन विद्यार्थी बौद्धिक कौशल्यांचा विकास करण्यासाठी कॉलेजला येतात. पण याच वेळी ते आणखी एका गोष्टीचा विकास साधतात. त्यामध्ये सामाजिक विकासाचा समावेश होतो. जेव्हा देश-परदेशातील लोक वस्तूची खरेदी करताना वेगवेगळ्या भावनिकतेने खरेदी करतात. विद्यार्थी वस्तूची किंवा पुस्तकांची निवड करताना बौद्धिकतेला उपयुक्त अशी पुस्तके/जर्नल खरेदी करतात. आपल्याला काय हवे त्यानुसार वर्तन घडते. चायनीज आणि अमेरिकन लोक आपल्या देशाची ओळख त्या वस्तूतून व्हावी अशा वस्तूची खरेदी करतात. गाडीचा रंग, गाडीचा नंबर यावर धार्मिकतेचा प्रभाव दिसतो. नेते मंडळी जेव्हा वेगवेगळ्या प्रांतात जातात तेव्हा त्या प्रांताची भाषा बोलून स्व-जवळीकता वाढवितात. एखादी वस्तू निवडली की त्या वस्तूपासून समाधान मिळाले तर त्याचा फायदा होतो. आपल्या 'स्व' ला जो आवडेल तो चित्रपट आपण निवडतो. 'स्व ओळखीचे' विचलन होऊ शकते. एखादा चित्रपट पाहण्याअगोदर आपल्यामध्ये असणारा प्रभावशाली गुण आणि चित्रपट पाहून आल्यानंतर आणखीन नवीनच एखाद्या गुणामध्ये वाढ झाली तर ते स्व-विचलन होय. सैन्यात जाण्याविषयी आधीच्या स्व-भावना व एखादा देशप्रेमावर आधारित चित्रपट पाहून सैन्याविषयी, सेवेविषयी वाटणारी जवळीकता वाढू शकते.

सामाजिक संदर्भानुसार स्व-ओळखीची दिशा बदलते. लिंगभिन्नतेचा 'स्व ओळखीवर' परिणाम होतो. जेव्हा आपण इतरांना प्रतिक्रिया देतो तेव्हा लिंग ही प्रभावी श्रेणी ठरते. स्त्रिया व पुरुष एखाद्या प्रसंगाला वेगवेगळ्या प्रतिक्रिया देतात असे फिस्के आणि स्टेवीन्सन (1993) यांना आढळले आहे.

स्व-संकल्पनेची निर्मिती होत असताना 'लिंग' हा घटक परिणाम करतो, हे जरी बरोबर असले तरी आपण स्वतःला कसे सादर करतो यालाही महत्त्व आहे. म्यू माँड व सहकारी यांनी सन 2001 मध्ये असे उघड केले की, आपण स्वतःला काय समजतो हे आपण कोणत्या लिंग घटकांशी तुलना करतो यावर अवलंबून आहे.

संशोधकांनी पाच राष्ट्रांचा अभ्यास केला. स्त्रियांची व पुरुषांची तुलना जेव्हा केली जाते तेव्हा ते असुरक्षित वाटते. जर स्त्रियांची पुरुषांशी तुलना होत असेल तेव्हा स्त्रियांना

असुरक्षित वाटते. पण पुरुषांची स्त्रीशी तुलना करताना सुरक्षित वाटते. पण पुरुषांची तुलना स्त्रीशी करताना पुरुषांना असुरक्षित वाटत नाही. लोक स्वतःला लिंगभिन्नतेच्या साच्यात पाहतात. आपण आपल्यामध्ये असलेल्या गुणविशेषांच्या आधारे स्वतःकडे पाहतो.

केव्हा आणि का हे 'स्व' मधील काही पैलू अधिक डोळ्यात भरणारे असतात :

(When and Why Some Aspects of the Are More Salient Than Others)

'स्व' मध्ये विविध पैलू असतात. त्यापैकी जे पैलू प्रभावशाली असतात ते स्व-संवेदनावर आणि वर्तनावर परिणाम करतात. समजा, एखाद्या ऑफिसमध्ये अनेक पुरुष सेवा बजावत आहेत. त्यामध्ये एकच स्त्री आहे. तेव्हा एक स्त्री म्हणून तिचा स्व ठळक रूपाने जाणवेल. आता ऑफिसमधील लोक तिच्याकडे साचेबद्धपणातून पाहतील (त्या स्त्रीला स्टेरिओटाईपमधून पाहिले जाते.) (प्यूजन व बिरनेट, 2002; ओरेड व बेरेन्डसेन, 2001).

आफ्रिकन, अमेरिकन अल्पसंख्याक विद्यार्थी स्वतःकडे पाहताना आपल्या वंशातून पाहतात असे पोलॅक आणि निमन्, (1998); पोस्टमस व ब्रॉन्सकोम, (2002) यांना आढळले. काही लोक आपल्याकडे असलेल्या वैयक्तिक गुणातून पाहतात. आपण बुद्धिमान आहोत अशी कल्पना बुद्धी अधिक असणाऱ्यांकडून केली जाते. तसेच आपल्या राष्ट्रावरूनसुद्धा स्व-ओळख दर्शविली जाते. उदाहरणार्थ, आपण ऑस्ट्रेलियन, इंडियन, अमेरिकन. क्रिकेट विश्वचषक स्पर्धेमध्ये जगातील अनेक देश सहभागी झाले आहेत. त्यामध्ये भारताचा संघनायक विराट कोहली हा एक आक्रमक फलंदाज तर धोनी शांत व चपळ यष्टिरक्षक, कॅप्टन कूल अशा डोळ्यात भरणाऱ्या पैलूतून त्यांच्याकडे आपण पाहतो. प्रत्येकाकडे एखादा गुण डोळ्यात भरणारा असतोच.

आपण जी भाषा बोलतो त्या भाषिकतेतून स्व-ची जडणघडण होते. उदाहरणार्थ, मराठी भाषिक, कन्नड भाषिक इत्यादी सामाजिक ओळखीतून 'स्व' संकल्पना आकार घेतात. उदाहरणार्थ, स्त्री, विद्यार्थी, शिक्षक, डॉक्टर इत्यादी (सिमन, 2004).

व्यक्तीची ग्रेड किंवा श्रेणी असते. त्यानुसार स्व-संकल्पनांना मान व दर्जा दिला जातो. उदाहरणार्थ, एखाद्या ऑफिसमधील क्लास-वन ऑफिसर, क्लास-टू ऑफिसर, अधिकारी क्लार्क, शिपाई यांचा दर्जा भिन्न-भिन्न प्रकारचा असतो.

(ब) मी जो दुसऱ्यांच्या वागण्यावर अवलंबून आहे.

(Who I Am Depends on Others Treatment)

इतर लोक आपल्याला कसे वागवितात, भविष्यकाळात ते आपल्याबरोबर कसे वागतील हे स्व-साठी महत्त्वाचे आहे. आपण कोठे एकटेच एखाद्या बेटावर राहत नाही. आपण इतरांसोबत राहत असतो. आपल्या 'स्व' मध्ये विविध पैलू असतात. थोडक्यात गुण

असतात. काही दोंषही असू शकतात. काही वेळा इतर लोक आपल्या ठरावीक प्रकारच्या वागण्यामुळे आपल्याला नाकारत असतील अशा वेळी आपण दुसऱ्याला रुचणारा मार्ग निवडतो (ताजफेल, 1978). आपण आपल्या वागण्यामधील बदलामार्फत इतरांना सकारात्मक राहायला प्रवृत्त करतो. आपल्यामध्ये दुसऱ्याला न आवडणाऱ्या ज्या गोष्टी असतात त्या लपवू शकतो. यू. एस. मध्ये सैन्यदलाने असे धोरणच ठरविले आहे की, "Don't ask Don't Tell". (विचारू नका, सांगू नका.) अशा प्रकारच्या समूहाच्या अपेक्षा, सैन्यदलाच्या काय अपेक्षा आहेत हे लक्षात येते. त्यानुसार आपल्यामध्ये बदल करून घ्यायचा असतो. आपल्या वंशाचा, वयाचा व जातीचा इतरांच्या संवेदनावर परिणाम होतो. एखाद्या धर्मात दुसऱ्या धर्मातील लोकांविषयी आदरभाव नसतो, अशा वेळी धर्म लपविण्याचा प्रयत्न करतो.

अलीकडे स्वतःच्या शरीरावर टॅटू गोंदून घेण्याची फॅशन आली आहे. गोंदन काढण्याच्या वर्तनाचा अभ्यास करण्यात आला. आपले 'स्व' प्रतिबिंब गोंदनातून व्यक्त केले जाते. तसेच कपड्यांमध्येसुद्धा फेरफार केले जात आहेत. टॅटू अंगावर काढून 'स्व' चे दुसऱ्यावर प्रभावात्मक प्रतिबिंब उमटविले जाते. समययस्क तरुण आपल्या मित्रांचे अनुकरण करतात. निळी जीन-पॅट घालणे ही फॅशन सर्वत्र दिसून येते. पूर्वी साधारणतः सन 1960 नंतरच्या काळात डोक्यावर केस अधिक ठेवण्याची फॅशन होती. त्यांचे अनुकरण केले जाई. सध्या हेअर स्टायलिंगचे वेगवेगळे प्रकार आले आहेत. वन साईड कट, टू साईड कट, अंपल कट, सोल्जर हाफ व फूल कट इत्यादी. तरुण मुले अशा प्रकारे हेअर कट मारतात. सध्या काही मुले शिखर धवन या क्रिकेटपटूसारखी हेअर स्टायल करताना आढळतात.

जे लोक स्वतःला दृश्य स्वरूपात चिन्हांकित करतात त्यातून फरक दिसून येतो. सौंदर्यावरूनसुद्धा व्यक्तीमधला फरक लक्षात येतो. आपण इतरांसारखे स्वतःला टॅटू काढून घेऊ शकलो नाही तर आपण मुख्य प्रवाहात नाही आहोत असा अर्थ काढला जातो. सध्या कपड्यांच्या नवनवीन फॅशन्स येत आहेत. जगभर ज्या फॅशन्स आहेत याचे अनुकरण आपण करत आहोत. या फॅशनचा वापर करून आपली आकर्षकता व वेगळेपण वाढविले जात आहे.

3.3 स्व-आदर

SELF - ESTEEM

स्व-आदर म्हणजे व्यक्तीला स्वतःबद्दल वाटणारा आदर होय. स्व-आदर म्हणजे स्वतःकडे बघण्याची अभिवृत्ती होय. ही अभिवृत्ती सकारात्मक किंवा नकारात्मक असू शकते. परिस्थितीनुसार अभिवृत्ती बदलू शकतात. काही व्यक्तींचा स्व-आदर उच्च दर्जाचा असतो. अशा व्यक्ती स्वतःला उच्च दर्जाच्या समजतात. अशा व्यक्तीला स्वतःमध्ये खूप क्षमता आहेत असे वाटते. याउलट, कमी स्व-आदराच्या व्यक्ती स्वतःला कमी दर्जाच्या समजतात.

स्व-आदर - व्याख्या : "स्व-आदर म्हणजे व्यक्तीने स्वतःचे केलेले मूल्यमापन होय. स्वतःबद्दलच्या अभिवृत्ती या धन अथवा ऋण असणे होय" (बॅरॉन व बायरन, 1998).

(अ) स्व-आदराचे मापन (The Measurement of Self - Esteem)

स्व-आदराचे मापन करता येते. रोसेनबर्ग (1965) यांनी स्व-आदर मापनासाठी दहा घटकांची मापनी/शोधिका तयार केली आहे. आपली अभिवृत्ती कशी आहे हे कळते. या आदर मापनीमध्ये जी विधाने आहेत त्यांना तीव्रपणे असहमत : 4 गुण, असहमत : 3 गुण, सहमत : 2 गुण आणि तीव्रपणे सहमत = 1 गुण द्यायचा. त्याच्यासमोर जेथे तारांकित चिन्ने (★) आहे त्यांच्या उलटे गुणांकन करायचे. उरलेल्या विधानाचा गुणांक पाहून स्व-आदराचे स्वरूप ठरवावयाचे. यातील विधाने पुढीलप्रमाणे आहेत :

- (1) कमीतकमी समानतेच्या आधारावर मी किंमत असणारी व्यक्ती आहे.
- (2) मला वाटते, माझ्याकडे पुष्कळ चांगले गुण आहेत.
- ★ (3) मला सर्वच ठिकाणी अपयश येईल असे वाटते.
- (4) इतरांसारखीच मी एखादी गोष्ट चांगली करू शकतो.
- ★ (5) मला फारसा अभिमान वाटत नाही.
- (6) मी माझ्याकडे सकारात्मक अभिवृत्तीतून पाहतो.
- (7) मी माझ्यापुरता संपूर्णपणे समाधानी आहे.
- ★ (8) मी स्वतःला अधिक मान दिला पाहिजे.
- (9) मी यावेळी निश्चितपणे बिनकामाचा आहे.
- ★ (10) मी चांगला नाही.

स्व-आदर मापनीतील विधानाचा स्व-आदराशी उच्च संबंध आहे. उदाहरणार्थ, माझ स्व-आदर उच्च दर्जाचा आहे (रोबिन्सन, हेनडिन व ट्राझेस्नीवस्की, 2001). याशिवाय स्व-आदर मापनाची अन्य साधने आहेत. एखाद्या व्यक्तीचा स्व-आदर किंवा अभिवृत्ती खूप सकारात्मक किंवा खूप नकारात्मक असू शकते. जेव्हा एखादी स्पर्धा सुरू असते त्या स्पर्धेमध्ये जी व्यक्ती विजयी होते ती मिळालेला कप/ट्रॉफी हातात घेऊन जिंकल्याचा आनंद व्यक्त करते. त्याच वेळी पराभूत झालेली व्यक्ती चेहरा पाडून डोक्याला हात लावून बसते. हे वर्तन तात्कालिक असते. पुन्हा नव्याने स्पर्धा सुरू होतात. तेव्हा मागील जय-पराजय विसरून आम्ही चांगला खेळ करू असा अभिप्राय व्यक्त केला जातो.

स्व-आदर हा नेहमी जीवनातील एखाद्या प्रसंगाला अनुसरून दृश्य स्वरूपातील ती प्रतिक्रिया असते ती प्रतिक्रिया यश मिळाले की अपयश मिळालेले आहे यावर अवलंबून

असते. यशाने स्व-ला बळ येते. अपयशाने स्व-आदराला दुखापत/झना होते (सोडिकिड्स, विल्डस्कूट, अर्नडट व रुटलेग, 2008). यश मिळाले नाही तर स्व-आदर कमी होतो. (इसेनडट व लिप्ये, 1994). कमी स्व-आदरामुळे नकारात्मक अभिप्राय दिला जातो (डी. हार्ट आणि पेहलम, 2007). स्व-आदर कमी झाल्याने मानसशास्त्रीयदृष्ट्या दुःख होते. व्यक्तीच्या नकारात्मकतेतून आणि सकारात्मकतेतून स्व-आदर मोजता येतो. भावभावनांच्या आधारे स्व-आदर मापन करता येतो. सकारात्मकता स्व-आदर वाढविते. नकारात्मकता स्व-आदर कमी करते. जर पालकांनी मुलांच्या स्व-आदरस च्यांगले पोषक वातावरण निर्माण करून दिले तर त्यात वाढ होते. स्व-आदर उच्च दर्जाचा होतो. जे पालक मुलांना चांगले पर्यावरण देत नाहीत त्यांचा स्व-आदर कमी होतो.

अमेरिकन संस्कृती व्यक्तीला सकारात्मकतेतून स्वतःकडे पाहण्यासाठी प्रोत्साहित करते. नॉर्मन विनसेट पीअल यांनी 'सकारात्मक विचारांची शक्ती' हे पुस्तक लिहिले आहे. हे पुस्तक स्व-आदर वाढीसाठी पुरेसे उपयोगी आहे. यामध्ये असा उपदेश केला आहे की, तुम्ही सर्व काही करू शकता हे स्वतःला सांगा. तुम्ही ग्रेट आहात आणि असणारच हेही सांगा. असा उपदेश स्वतःने स्वतःला केल्याने याचा चांगला परिणाम होतो.

वूड पेरुनोव्हिक व ली (2009) यांनी महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना असे विचारले की, तुम्ही केव्हा व कसे स्वतःशी सकारात्मकतेने बोलता ? उदाहरणार्थ, मी जिंकें. माझ्यातील कमकुवतपणा नष्ट करेन. तेव्हा 3 टक्के विद्यार्थ्यांनी आपण असा केव्हाही विचार करत नाही असे सांगितले. 8 टक्के विद्यार्थ्यांनी असा नेहमी विचार करतो असे सांगितले. असा विचार जेव्हा आपणास आव्हान दिले जाते तेव्हा केला जातो. उच्च स्व-आदर असलेल्या लोकांचा/व्यक्तींचा दृष्टिकोन सकारात्मक असतो. कमी स्व-आदर असलेले लोक स्वतःशी सकारात्मक बोलतात याची नोंदसुद्धा ठेवत नाहीत.

(ब) स्थलांतर स्व-आदरावर कसा परिणाम करते ?

(How Migration Affects Self Esteem ?)

शिक्षण, नोकरी, बदली यामुळे लोक एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी स्थलांतर करतात तेव्हा त्यांचा स्व-आदरावर कसा परिणाम होतो याचा अभ्यास महत्त्वाचा आहे. सध्या तरी शिक्षणाच्या निमित्ताने लाखो लोक आपले गाव, घर, शहर सोडून स्थलांतर करतात. याचा स्व-आदरावर परिणाम होतो; याचा शास्त्रज्ञांनी अभ्यास केला आहे. युनायटेड स्टेटमध्ये बाहेरून आलेल्या विद्यार्थ्यांचा स्व-आदर कमी होता. स्थानिक विद्यार्थ्यांचा स्व-आदर अधिक होता. सहा महिन्यांनंतर त्यात सुधारणा झाली (हेचनोव्हा, अॅलॅमप बिहर, ख्रिस्टेनसेन व वॅन हॉर्न, 2002). जर सामाजिक आधार दिला, समूहामध्ये सकारात्मक चर्चा घडवून आणली तर स्व-आदर वाढतो. काही वेळा परदेशी व्यक्तींविषयी भेदभाव दिसून येतो.

समाजामध्ये अल्पसंख्याक समूह, बहुसंख्याक समूह असतात. त्या समूहातील सदस्यांवर समूह परिणाम होऊन स्व-आदरावर परिणाम होतो. युरोपियन आणि अमेरिकन संख्येने अधिक आहेत तर आशियन अमेरिकन हे अल्पसंख्याक आहेत. याउलट परिस्थिती हवाई या देशात आहे. येथे संख्येने अधिक असणाऱ्याचा स्व-आदर अधिक आढळतो. बहुसंख्याकातून अल्पसंख्याक समूहात जातात ते पाच-सहा वर्षे तेथे राहतात. पण जे नोकरीसाठी जातात, कायमचे शहरवासीय म्हणून राहतात त्यांचा स्व-आदरावरही परिणाम होतो. लेनक्पूव्हस, लिश्कस व त्याचे सहकारी यांना असे आढळले की, रशियातून फिनलंडमध्ये जाणाऱ्या लोकांच्या स्व-आदरामध्ये कमतरता जाणवली. साधारण तीन वर्षे स्थलांतर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांत उच्च स्व-आदर आढळला. सामाजिक पाठबळ मिळाले तर मात्र स्व-आदर वाढतो.

(क) स्त्री-पुरुष यांच्या स्व-आदर पातळीमध्ये फरक आढळतो.

(Do Women and Men Differ in their Level of Self Esteem ?)

स्त्रियांचा स्व-आदर उच्च असतो की पुरुषांचा स्व-आदर उच्च असतो या संदर्भात अभ्यास झालेले आहेत. स्त्रीचा स्व-आदर उच्च असतो की पुरुषांचा याचे उत्तर पुरुषांचा स्व-आदर उच्च असतो असे मिळते. आपल्याला दुसरे कसे पाहतात व कसे वागणूक देतात यावर स्व-आदर अवलंबून असतो (मीड, 1934). आपण असे समजतो की, स्त्रियांचा स्व-आदर कमी असतो. कारण पूर्वीपासून स्त्रियांना दुय्यम वागणूक दिलेली आहे. स्त्रीच्या यशाचे कौतुक केले गेलेले नाही. एक स्त्री म्हणून तिला दुर्लक्षिले. स्त्रियांच्या संदर्भात समाजामध्ये पूर्वाग्रह आहेत. पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्रियांचे नकारात्मक मूल्यमापन झालेले आहे.

विल्यम व बेस्ट (1990) यांनी चौदा राष्ट्रांचा अभ्यास केला. या अभ्यासात भारत व मलेशियामधील स्त्रियांना घरातील भूमिका पार पाडायला आवडते. आईची भूमिका करण्यात रुची आढळली. या स्त्रियांच्या स्वतःबद्दल उच्च नकारात्मक स्व-संकल्पना आढळून आल्या. इंग्लंड आणि फिनलंडमधील स्त्रिया अधिक हुशार व कृतिशील आहेत. या स्त्रिया नोकरी करतात. स्वतःला त्या स्त्रिया पुरुषासमान समजतात. युनायटेड स्टेटमध्ये स्त्री-पुरुष भेदाभेद नाहीसा झाला आहे (पॅव्हलॉक, मोस्कोवस्की व हॅमिल्टन, 2003).

युनायटेड स्टेट आणि कॅनडामधील 226 स्त्री-पुरुषांचा सन 1982 ते 1992 या कालावधीत अभ्यास झाला. तेव्हा पुरुषांचा स्व-आदर स्त्रियांपेक्षा अधिक आढळला (मेजर, बार झुबेक आणि बेबी, 1999). व्यावसायिक क्लासमध्ये स्त्री-पुरुष यांच्या

स्व-आदरात कमी फरक आढळतो. मध्यम व कनिष्ठ वर्गात स्व-आदर फरक अधिक आढळतो. प्रौढावस्थेत वाढलेला स्व-आदर 65 वर्षांच्या दरम्यान कमी झाल्याचे आढळले.

स्वाध्याय

खाली दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा पूर्ण करा.

- स्वतःकडे पाहण्याचा व्यक्तीचा दृष्टिकोन म्हणजे होय.
 (अ) स्व (ब) स्व-आदर
 (क) व्यक्तिमत्त्व (ड) अहम्
- स्व-संकल्पना म्हणजे स्वतःबद्दल सुसंघटित भावना व समजुतीचा होय.
 (अ) आकृतिबंध (ब) पार्वभूमी
 (क) प्रतिमा (ड) अनुभव
- स्वतःबद्दलची चांगली प्रतिमा स्वतःपुढे ठेवण्याची वृत्ती म्हणजे होय.
 (अ) स्व-सादरीकरण (ब) श्रद्धा
 (क) भावना (ड) प्रवृत्ती
- आपण मानसिक अवस्थेवर नियंत्रण ठेवू शकतो असे सांगितले.
 (अ) प्रोनिन व सहकारी (ब) मीड
 (क) मूर (ड) रॉस
- आपण आपले स्वतःचे वर्तन इतरांपेक्षा अधिक करतो.
 (अ) भाकीत (ब) चांगले
 (क) लवचीक (ड) आक्रमक
- आपली स्वतःची प्रचिती द्यावी असे सर्वांना वाटते.
 (अ) चांगली (ब) उठावदार
 (क) आदराची (ड) उत्तम
- टेलर व ब्लॅंडर यांच्या मते, इतरांनी आपल्याला मानसन्मान द्यावा.
 (अ) नेहमी (ब) कधी-कधी
 (क) वारंवार (ड) क्वचित

8. स्व-सादरीकरण नेहमी पूर्णपणे नसते.
 (अ) प्रामाणिक (ब) अप्रामाणिक
 (क) योग्य (ड) अयोग्य
9. स्वतःला प्रामाणिकपणे सादर केले जाते असे इल्लिसन हिनो आणि गिब्स यांना आढळले.
 (अ) इंटरनेटमार्फत (ब) रेडिओमार्फत
 (क) दूरदर्शनमार्फत (ड) वृत्तपत्रामार्फत
10. आपली वैयक्तिक व पातळीवर अशी विविध प्रकारची ओळख असते.
 (अ) सामाजिक (ब) धार्मिक
 (क) राजकीय (ड) नैतिक
11. मला वाटते की, सामाजिक संबंधांवर अवलंबून आहे.
 (अ) मी (ब) समाज
 (क) मैत्री (ड) विकास
12. स्व-भिन्नेतर परिणाम होते.
 (अ) भावनिक (ब) राजकीय
 (क) सामाजिक (ड) आर्थिक
13. घटक स्व कल्पनेवर परिणाम करतो.
 (अ) लिंग (ब) धर्म
 (क) वंश (ड) जात
14. मधील काही पैलू डोळ्यात भरणारे असतात.
 (अ) स्व (ब) इदम
 (क) नैतिक अहम (ड) अलंकार
15. अलीकडे स्वतःच्या शरीरावर काढून घेण्याची फॅशन आली आहे.
 (अ) गोंदण (ब) नाव
 (क) चित्र (ड) नकाशा

16. म्हणजे व्यक्तीने स्वतःचे केलेले मूल्यमापन होय.
 (अ) स्व-आदर (ब) आदर
 (क) अनादर (ड) यापैकी नाही.
17. जे पालक मुलांना चांगले पर्यावरण देत नाहीत त्यांचा स्व-आदर असतो.
 (अ) कमी (ब) जास्त
 (क) मध्यम (ड) यापैकी काही नाही.

⊙ टीपा लिहा.

1. स्व
2. स्व-आदर
3. स्व-भिन्नेतराचा भावनिक परिणाम
4. स्त्री आणि पुरुष यांचा स्व-आदर
5. स्व-आदर आणि स्थलांतर
6. स्व-सादरीकरणाच्या युक्त्या.

⊙ खालील प्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा.

1. स्व-सादरीकरणाचे स्वरूप स्पष्ट करा.
2. वैयक्तिक ओळख विरुद्ध सामाजिक ओळखीची चर्चा करा.
3. स्व-आदराचे मापन कसे करतात - चर्चा करा.

